

శైవ తిలకం

వేద & పూర్వ-పురాణ ఆచారాలలో మూలాలు (క్రీ.పూ.1000 – క్రీ.శ.300)

- సన్యాస సంప్రదాయాలు:

- శైవ సన్యాసులు (పశుపతులు) క్రీ.పూ. 200 – క్రీ.శ.300 నాటికి ఆచార శుద్ధి కోసం బూడిదను (భస్మ/విభూతి) ఉపయోగించారు, కానీ నుదుటిపై ఒక ప్రామాణికమైన గుర్తు లేదు.

ఆగమ గ్రంథాలలో ప్రామాణీకరణ (క్రీ.శ.5వ–8వ శతాబ్దం)

- ప్రారంభ శైవ ఆగమాలు:

- **కామిక ఆగమం** (క్రీ.శ. 5వ–6వ శతాబ్దం) వంటి గ్రంథాలు బూడిదను మూడు అడ్డ గీతలుగా (త్రిపుండ్రం) ఒక సెక్టరియన్ (ఒక నిర్దిష్ట సమూహానికి చెందిన) గుర్తుగా ధరించాలని సూచించాయి.

- నిర్వచించబడిన చిహ్నం:

- ఈ మూడు గీతలు సూచించేవి:
 - శివుని త్రిశూలం (త్రిశూల).
 - ఆణవ (అహం), కర్మ (కర్మ), మరియు మాయ అనే మూడు మాలిన్యాల నాశనం.
 - త్రిమూర్తుల వాస్తవికత: సృష్టికర్త-పోషకుడు-సంహర్త (బ్రహ్మ-విష్ణు-శివ).

ప్రతిమా శాస్త్రం & సాహిత్య ఆధారాలు (క్రీ.శ. 7వ–10వ శతాబ్దం)

- తమిళ భక్తి ఉద్యమం:

- **నాయనార్ సాధువులు** (అప్పర్, సంబందర్, క్రీ.శ. 7వ శతాబ్దం) బూడిదను పూసుకోవడాన్ని (విభూతి) వర్ణించారు, కానీ త్రిపుండ్రం రూపాన్ని పేర్కొనలేదు.

- శిల్ప ఆధారాలు:

- **ఎల్లోరా గుహలు:** బూడిద పూసుకున్న శివ సన్యాసుల చిత్రాలు ఉన్నాయి, కానీ నుదుటిపై ఉన్న గుర్తులు అస్పష్టంగా ఉన్నాయి.

- **చోళ కాంస్యాలు** (క్రీ.శ. 10వ-11వ శతాబ్దం): శివ ప్రతిమలు (ఉదా., **తిరువెంగడు నటరాజ**) నుదుటిపై స్పష్టంగా త్రిపుండ్రంను చూపుతాయి.

ప్రామాణీకరణ & సెక్టేరియన్ గుర్తింపు (క్రీ.శ. 10వ-12వ శతాబ్దం)

- **కాశ్మీర్ శైవమతం:**
 - **అభినవగుప్తుడు** (క్రీ.శ. 975-1025) వంటి తత్వవేత్తలు తంత్రలోక వంటి గ్రంథాలలో త్రిపుండ్రం ఆచారాలను క్రమబద్ధీకరించారు.
- **వీరశైవ ఉద్యమం:**
 - **బసవన్న** (క్రీ.శ. 12వ శతాబ్దం) కుల గుర్తులను తిరస్కరిస్తూ లింగాయతులకు త్రిపుండ్రం తప్పనిసరి చేశారు.
- **దక్షిణ భారత దేవాలయ శిల్పాలు:**
 - **క్రీ.శ. 1000** నాటికి, **చిదంబరం** వంటి దేవాలయాలలో శైవ పూజారులు మరియు భక్తులు స్పష్టమైన త్రిపుండ్రంతోచెక్కుబడ్డారు.

కాలక్రమం సారాంశం

కాలం	ముఖ్య అభివృద్ధి
క్రీ.శ. 5వ శతాబ్దానికి ముందు	బూడిదను సన్యాస ధర్మంలో ఉపయోగించారు; ప్రామాణిక తిలకం లేదు.
క్రీ.శ. 5వ-8వ శతాబ్దం	త్రిపుండ్రం శైవ ఆగమాలలో ప్రామాణీకరించబడింది.
క్రీ.శ. 9వ-11వ శతాబ్దం	కళలలో ప్రతిమా శాస్త్ర ఆధారాలు (చోళ కాంస్యాలు).
క్రీ.శ. 12వ శతాబ్దం+	శాఖల ద్వారా విస్తృత స్వీకరణ (లింగాయతులు, నాథ్).

- **ప్రాంతీయ వైవిధ్యాలు:**
 - ఉత్తర భారతదేశం: సాధారణ బూడిద గుర్తులు (ఉదా., ఒకే గీత) ఎక్కువ కాలం కొనసాగాయి.
 - దక్షిణ భారతదేశం: ఆగమాల ప్రభావం కారణంగా త్రిపుండ్రం ముందుగానే ఆధిపత్యం చెలాయించింది.

1. సెక్టేరియన్(ఒక నిర్దిష్ట సమూహానికి చెందిన) వైవిధ్యం:

- **పశుపతులు:** బూడిదను ఉపయోగించారు, కానీ శరీరం అంతా పూయడంపై దృష్టి పెట్టారు.
- **కాలాముఖులు:** స్పష్టమైన నుదుటి గుర్తులను స్వీకరించారు.

తొలి స్పష్టమైన ఆధారాలు

- **గ్రంథపరమైన:** కామిక ఆగమం (క్రీ.శ. 500–600) — మొదటి స్పష్టమైన త్రిపుండ్రం వివరణ.
- **పురావస్తు:** తిరువెంగడు నటరాజ (క్రీ.శ. 1010, చోళ కాలం) — పురాతనమైన, స్పష్టమైన శిల్ప చిత్రణ.

క్రీ.శ. 700 నాటికి, త్రిపుండ్రం ఒక అధికారిక శైవ గుర్తింపుగా ఉండేది, కానీ భక్తి మరియు తాంత్రిక ఉద్యమాల పెరుగుదలతో **క్రీ.శ. 1000 తర్వాత మాత్రమే** ఇది విస్తృతంగా మారింది. ఆచరణాత్మక ఉద్దేశ్యాల కోసం, **క్రీ.శ. 8వ–9వ శతాబ్దం** దాని సెక్టేరియన్ గుర్తుగా ఏకీకరణను సూచిస్తుంది.